

KS. JÓZEF KRUKOWSKI

KONCEPCJE PRAW CZŁOWIEKA

W świecie współczesnym występuje zjawisko wielkiego zainteresowania problematyką praw człowieka. Problematyka ta angażuje zarówno uwagę opinii publicznej, jak i węższe koła specjalistów, filozofów, prawników, polityków. Stała się ona również szczególnym przedmiotem troski duszpasterskiej Kościoła. Jan XXIII w słynnej encyklice *Pacem in terris* z uznaniem zaliczył to zjawisko do „znaków czasu”, czyli charakterystycznych zjawisk pozytywnych współczesnego życia. Jednocześnie należy stwierdzić, że istnieje w tej dziedzinie wiele nieporozumień wynikających w dużej mierze z odmiennego pojmowania samego pojęcia „prawa człowieka”, jak również zasad i sposobów ich ochrony w prawnym porządku różnych społeczności. Problematyka ta jest złożona i skomplikowana. Trudno byłoby omówić ją wyczerpująco w ramach niniejszego artykułu. Z konieczności więc trzeba dokonać pewnych zawężeń, ograniczając się do ogólnej systematyzacji głównych koncepcji praw człowieka, jakie pojawiły się w dziejach myśli ludzkiej i rozwijają się współcześnie, a przede wszystkim do scharakteryzowania podstawowych założeń teoretycznych, na jakich wyrosły ich konkretyzacje w prawie pozytywnym wewnętrznym różnych państw i w prawie międzynarodowym.

Przyjmując za punkt wyjścia stosunek samych założeń, na jakich oparły się koncepcje praw człowieka, do religii, a ściślej mówiąc do zasad światopoglądu chrześcijańskiego, można je podzielić na: koncepcje laickie i koncepcje chrześcijańskie; wśród tych ostatnich największym wpływem w świecie wyróżnia się katolicka koncepcja praw człowieka.

Zanim przystąpimy do omawiania powyższych koncepcji, zwrócimy uwagę na niektóre kwestie metodologiczne, dotyczące praw człowieka, co pozwoli nam lepiej uchwycić zachodzące między nimi podobieństwa i różnice.

Na początku należy zauważyć, iż prawa człowieka mogą być pojmowane w sensie przedmiotowym i w sensie podmiotowym. W sensie przedmiotowym termin „prawa człowieka” oznacza prawa-normy lub zespół norm współżycia społecznego. W tym znaczeniu najczęściej używany jest w prawie międzynarodowym na oznaczenie zespołu norm zawartych w deklaracjach, konwencjach i innych umowach lub zwyczajach międzynarodowych. W drugim znaczeniu termin ten oznacza „prawa podmiotowe” (*iura subiectiva*), jakie przysługują człowiekowi na podstawie wyżej wspomnianych norm. Różne są koncepcje i określenia praw podmiotowych. Najogólniej biorąc, można się posłużyć definicją, jaką podaje H. Waśkiewicz: „prawem podmiotowym jest oparta

na prawie-normie przysługująca podmiotowi możliwość swobodnego, w zakresie określonym przez prawo-normę, podejmowania decyzji co do celów i sposobów dokonywania pewnych czynności ze skutkiem prawnym, swobodnego wykonywania decyzji, oraz możliwość domagania się w związku z tym odpowiednich świadczeń ze strony innych podmiotów prawa"¹. Istotny dla praw podmiotowych jest korelatywny związek uprawnień z nich wynikających z obowiązkami, jakie z natury istnieją po stronie innych podmiotów prawa.

Prawa człowieka są specjalną kategorią praw podmiotowych. Różnią się od innych tym, iż podmiotem ich jest jednostka ludzka i to każda jednostka ludzka. Nie może nim być natomiast osoba prawna lub też jakakolwiek społeczność. Uprawnienia społeczności, jakiegokolwiek byłaby ona natury, stanowią odrębną kategorię praw.

Cechą szczególną praw człowieka jest również to, iż podmiotem obowiązku występującego korelatywnie do uprawnień jest przede wszystkim państwo, działające za pośrednictwem swych organów. Taka koncepcja filozoficzno-prawna sięga początków powstania pierwszych aktów normatywnych wewnątrzpaństwowych, dotyczących praw człowieka. Wszakże należy zauważyć, iż państwo nie jest jedynym podmiotem obowiązku. Każdy człowiek jest podmiotem uprawnień, a jednocześnie podmiotem obowiązków, jakie występują korelatywnie do uprawnień przysługujących wszystkim jednostkom ludzkim.

Ponadto specyficzną cechą praw człowieka jest to, iż podmiot uprawnień jednocześnie występuje jako podmiot obowiązków korelatywnych do tychże uprawnień. Uprawniony jest więc jednocześnie zobowiązany do korzystania ze swych uprawnień. W konsekwencji nie może on zrzec się ich ze skutkiem prawnym. Na tym właśnie polega niezbywalność praw człowieka. Na przykład każdy człowiek ma prawo do życia, a jednocześnie ciąży na nim obowiązek poszanowania i ochrony swego życia².

Wiele kontrowersji budzi kwestia podstawy normatywnej praw człowieka. Różne są rozwiązania tej kwestii. Można wśród nich wyróżnić dwie grupy koncepcji: koncepcję absolutnych praw człowieka i koncepcję relatywnych praw człowieka. Zwolennicy pierwszej koncepcji utrzymują, iż podstawę praw człowieka stanowią takie normy, które w swym istnieniu i treści są niezależne od prawa stanowionego przez władze społeczne. Zwolennicy drugiej koncepcji są zdania, że podstawę normatywną praw człowieka stanowi prawo pozytywne, czyli prawo wewnątrzpaństwowe — głównie prawo konstytucyjne, a także prawo międzynarodowe.

Istnieją różnice w pojmowaniu praw człowieka także ze względu na to, czy nadrzędny jest interes (dobro) jednostki, czy interes (dobro) społeczności (państwa). Z tego punktu widzenia wyróżnia się dwie koncepcje: koncepcję indywidualistyczną i koncepcję uniwersalistyczną. Według indywidualistycznej koncepcji realnie istnieją tylko cele i interesy jednostki, państwo zaś ma być środkiem do ich realizacji; ma tylko gwarantować jednostce prawa i wolności, swobodę działania, a tym samym nie

¹ H. Waśkiewicz. *Prawa człowieka. Pojęcie, historia*. „Chrześcijańin w świecie” 10:1978 nr 3-4 s. 14. Na temat różnych koncepcji praw podmiotowych z pozycji marksistowskiej por.: K. Opałek. *Prawo podmiotowe. Studium z teorii prawa*. Warszawa 1957, zwł. s. 5-187.

² Waśkiewicz, j.w. s. 14-15, 24.

może ingerować w sferę życia osobistego jednostki. Według uniwersalistycznej koncepcji realnie istnieją tylko cele i interesy państwa, jednostka ma więc być jedynie środkiem do ich realizacji. Ma ona prawa, ale tylko z woli państwa i tylko w takim zakresie, w jakim jest to korzystne i potrzebne z punktu widzenia interesów państwa. Zwolennicy tej koncepcji dążą do określenia zarówno praw, jak i obowiązków jednostki wobec państwa³.

Wśród praw człowieka wyróżnia się podstawowe prawa człowieka. Wyróżnienia tego dokonuje się według kryterium materialnego lub formalnego. Przyjmując kryterium materialne, za podstawowe prawa człowieka uważa się te, które są niezbędne dla realizacji ustroju danego typu państwa, np. dla realizacji państwa typu socjalistycznego. Natomiast zgodnie z kryterium formalnym za podstawowe prawa człowieka uważa się te, które zostały określone i zagwarantowane w konstytucji danego państwa⁴ albo w paktach międzynarodowych.

Z powyższych uwag wynika, iż różne są koncepcje praw człowieka w zależności od przyjętych założeń teoretycznych. Biorąc pod uwagę ich rozwój historyczny należy stwierdzić, iż koncepcje te rozwijają się w kilku nurtach inspirowanych przez odmienne założenia światopoglądowe: laickie i religijne – chrześcijańskie. Jakkolwiek wszystkie koncepcje praw człowieka powstały w Europie, której kultura duchowa jest głęboko zakorzeniona w humanizmie chrześcijańskim, to jednak nie wszystkie koncepcje nawiązują do założeń światopoglądu religijnego, chrześcijańskiego.

I. LAICKIE KONCEPCJE PRAW CZŁOWIEKA

Laickie koncepcje praw człowieka rozwijają się w trzech głównych nurtach. Są to: koncepcja praw człowieka w państwach zachodnich, koncepcja praw człowieka w państwach socjalistycznych, koncepcja praw człowieka w prawie międzynarodowym ONZ.

1. KONCEPCJE PRAW CZŁOWIEKA W PRAWIE WEWNĘTRZNYM PAŃSTW ZACHODNICH

Koncepcje praw człowieka podlegały daleko idącej ewolucji. Na ich rozwój miały wpływ idee filozoficzne, podłoże społeczno-polityczne oraz pewne zwyczaje sięgające średniowiecza.

³ F. Siemieński. *Prawo konstytucyjne*. Warszawa-Poznań 1978 s. 126.

⁴ Tamże s. 127; A. Burda. *Polskie prawo państwowe*. Warszawa 1978 s. 370-371.

Z punktu widzenia historycznego należy zauważyć, iż zanim powstały filozoficzne idee praw człowieka, w prawie pozytywnym niektórych państw pojawiły się akty normatywne mające na celu ochronę uprawnień ludzi należących do pewnych stanów, lub ochronę uprawnień wszystkich poddanych. Za pierwsze próby takiej ochrony uważa się przywileje feudalne, przede wszystkim angielską *Magna Charta Libertatum* (1215) oraz polskie przywileje królewskie z XV w. (głównie przywilej krakowski z 1433) nadające szlachcie stynne uprawnienia: „*neminem captivabimus, nisi iure victum*”. Zawierają one gwarancje należnych szlachcie pewnych uprawnień, jakich może ona domagać się od władzy państwowej. Zakres tych uprawnień był dość wąski, dotyczył tylko wolności osobistej. Znamienne jest natomiast to, iż podstawa ich istnienia leży – jak wynika z samego przywileju – w odwiecznym prawie zwyczajowym, a nie w woli monarchy. Mając za podstawę odwieczne prawo zwyczajowe w XVII w. w Anglii powstały pierwsze akty prawne, gwarantujące pewne uprawnienia wszystkim podwładnym. Znalazło to wyraz w takich uchwałach Parlamentu, jak: *Petition of Rights* (1628), *Habeas Corpus Act* (1679), *Bill of Rights* (1689). Akty te odegrały znaczną rolę w kształtowaniu się filozoficznej koncepcji praw człowieka, należnych jednostce ludzkiej nie na zasadzie przynależności stanowej, ale na zasadzie przynależności państwowej⁵.

Powstanie filozoficznej koncepcji praw człowieka wiąże się z racjonalistyczną szkołą prawa natury (H. Grotius, T. Hobbes, S. Puffendorf, B. Spinoza, W. Leibnitz) oraz teorii umowy społecznej (J. J. Rousseau, J. Locke). Miało ono również pewne uwarunkowanie w układzie stosunków społecznych ówczesnej epoki (XVII-XVIII w.) zwłaszcza w związku z dążeniem do zagwarantowania jednostce swobodnego i niezależnego rozwoju i uniezależnienia jej od absolutnego państwa. Uzasadnienie tych dążeń znalazło wyraz w filozofii prawa natury. W przeciwieństwie do filozofii arystotelesowsko-tomistycznej źródłem tego prawa człowieka w ujęciu filozofii prawa natury jest jedynie rozum ludzki. Prawo natury zostało więc oderwane od prawa wiecznego (*lex aeterna*), czyli prawa Bożego tkwiącego w umyśle Bożym⁶. Koncepcja praw człowieka w ujęciu filozofii prawa natury miała charakter wybitnie indywidualistyczny, a zarazem absolutny. Jednostce przysługują prawa pierwotne, naturalne, natomiast państwu przysługują prawa wtórne. Jak istnienie jednostki „wyrzedza” istnienie społeczeństwa i państwa, tak również prawa i interesy jednostki „wyrzedzają” (mają priorytet) interes społeczeństwa i państwa. Stąd też prawa człowieka i dobra przez te prawa chronione są nadrzędne w stosunku do praw i dóbr społeczeństwa i państwa. Państwo ma stwarzać tylko ramy swobodnego rozwoju jednostki, pozostawiając jej swobodę działania (wolności obywatelskie), czyli wstrzymując się przed wszelką ingerencją w życie obywateli w zakresie wyboru przez nich zasad działania, jak i działalności gospodarczej.

⁵ Waśkiewicz, jw. s. 27; Z. Kędzia. *Współczesna burżuazyjna koncepcja podstawowych praw wolności i obowiązków obywatelskich*. W: *Prawa i obowiązki obywatelskie w Polsce i w świecie*. Warszawa 1974 s. 34-35.

⁶ M. A. Krąpiec. *Człowiek a prawo naturalne*. Lublin 1975 s. 78-79; K. Opałek. *Koncepcja praw, wolności i obowiązków człowieka i obywatela. Jej geneza i charakter*. W: *Prawa i obowiązki obywatelskie* s. 13-14.

Formalnym wyrazem tych postulatów, jakie wynikały z filozofii prawa natury, były pierwsze deklaracje praw człowieka; zaś konsekwencją przyjęcia teorii umowy społecznej było nadanie tym prawom charakteru praw obywatelskich. Pierwsze deklaracje tych praw powstały w Ameryce (*Deklaracja praw Wirginii* z 12 VI 1776, a następnie *Deklaracja niepodległości Stanów Zjednoczonych* z 4 VII 1776). W Europie pierwszy, a zarazem najbardziej znany, katalog praw człowieka został uchwalony we Francji 26 VIII 1789 r., jako *Deklaracja praw człowieka i obywatela*. W art. 1 *Deklaracji praw Wirginii* zostało stwierdzone: „Wszyscy ludzie są z natury w równym stopniu wolni i niezależni oraz posiadają pewne przyrodzone prawa, które im [...] nie mogą zostać zrabowane ani odebrane i to: używanie życia i wolności, a nadto możliwość uzyskania i posiadania własności oraz dążenia do szczęścia i bezpieczeństwa oraz osiągnięcia tego”. W preambule do *Deklaracji praw człowieka i obywatela* zostało powiedziane, iż Zgromadzenie Narodowe postanowiło „[...] w uroczystej Deklaracji przedstawić naturalne, niezbywalne i święte prawa człowieka”. Tego rodzaju wyrażenia wskazują, iż przyjęte zostały założenia filozofii prawa natury, według których człowiek posiada pewne prawa niezależne od państwa, iż są to prawa przyrodzone i pozostają niezbywalne, a pozytywizacja ich w formie aktu władzy państwowej ma w stosunku do nich charakter deklaratywny. Zgodnie z tą koncepcją pozycję jednostki w społeczeństwie i w państwie określano za pomocą trzech zasad: wolności⁷, równości⁸ i własności prywatnej⁹. Państwo, które gwarantowało jednostce prawa należne jej z natury, nazwano państwem liberalnym.

W drugiej połowie XIX w. pojawił się nowy kierunek filozoficzny, zwany pozytywizmem prawniczym, który w dziedzinie praw człowieka stanął na pozycji przeciwstawnej w stosunku do szkoły prawa natury. Zwolennicy tego kierunku (P. Laband, G. Jellinek, A. Esmein, K. Bergbohm, J. Austin) głosili, iż prawem są tylko normy postępowania ustanowione przez państwo, przy czym państwo nie jest związane żadnymi regułami ponadpaństwowymi, czy ponadczasowymi. Konsekwencją tych założeń był pogląd, iż prawa jednostki ludzkiej są „refleksem prawa publicznego”, a zatem formułą „samoograniczenia się państwa”. Jest to więc koncepcja relatywnych praw człowieka, gdyż prawa te są tworem władzy państwowej – organów przedstawicielskich, a gdy już zostaną ustanowione obowiązują w równym stopniu państwo i obywateli¹⁰.

Koncepcje praw człowieka (obywatela), jakie występują obecnie w państwach zachodnich nie są jednolite; zawierają one zarówno pewne elementy szkoły prawa natury, jak i pozytywizmu prawniczego. Podstawowym zadaniem państwa – według

⁷ Wolność była pojmowana bardzo szeroko, jako suwerenna sfera działania jednostki, nie poddana niczyjej ingerencji. W ustawach precyzowano ją, jako pewien zakres nietykalności osobistej, możliwości udziału obywatela w rządzeniu państwem, czyli jako jego prawa polityczne. Por. Kędzia, jw. s. 34-35.

⁸ Równość była pojmowana w sensie formalnym, jako identyczność pozycji każdego obywatela wobec prawa. Oznaczało to związanie zasadą legalizmu organów władzy stosujących prawo, czyli organów sądowych i administracyjnych. Por. Kędzia, jw. s. 35.

⁹ Własność prywatna, jako prawo natury, była pojmowana jako możliwość dysponowania przez jednostkę swoim majątkiem bez żadnych ograniczeń. Taka koncepcja własności prywatnej była podstawą rozwoju państwa liberalnego (burżuazyjnego). Por. Kędzia, jw. s. 35-36.

¹⁰ Kędzia, jw. s. 38-39.

modnej na Zachodzie koncepcji „państwa prawnego”, jak również „państwa dobrobytu” – jest stworzenie odpowiednich przesłanek dla swobodnego rozwoju osoby ludzkiej i poszanowanie jej godności. Każde państwo pojmuje prawa człowieka jako prawa obywatelskie. Oznacza to uznanie zasady, iż każdy człowiek jest podmiotem zespołu wolności, pojmowanych jako wolności osobiste i wolności polityczne, a jednocześnie konieczne jest zagwarantowanie jednostce ludzkiej realnego korzystania z tych wolności, czyli stworzenie jej odpowiednich warunków socjalnych (prawa socjalne). Państwo ma spełniać podwójne zadanie: jednocześnie ma być gwarantem tych wolności oraz instrumentem stwarzającym warunki socjalne. Nastąpiło więc pewne przyporządkowanie jednostki ludzkiej państwu, w przeciwieństwie do dawnego przyporządkowania państwa jednostce. W miejsce skrajnego indywidualizmu pierwszej połowy XIX w. obecnie kreśli się na Zachodzie wizję człowieka, jako osoby będącej konstytutywnym elementem społeczeństwa i państwa.

Współczesne państwa zachodnie wiele miejsca poświęcają prawom obywatelskim w swych konstytucjach. Zdaniem W. Geigera „postanowienia te [konstytucyjne] zawierają dwie normy: normę pierwotną, która uznaje podmiotowe prawo jednostki do aktywnego działania – przykładowo «każdy ma podmiotowe prawo do wolnego wyrażania swoich poglądów» – i normę wtórną, która służy ochronie prawa podmiotowego – przykładowo «każdy ma prawo do żądania od państwa zaniechania stawiania przeszkód w wyrażaniu opinii lub nie nakładania obowiązków do wyrażania opinii»¹¹. Przedmiotem praw człowieka stała się więc obecnie możliwość aktywnego działania, podczas gdy prawa obywatelskie w ujęciu liberalnym ograniczały się jedynie do roli gwarancji¹².

We wszystkich konstytucjach współczesnych państw zachodnich są zamieszczone tradycyjne prawa polityczne i wolności osobiste (np. wolność głosu swych poglądów, prawo własności, nietykalność osobista itp.). Niejednolicie natomiast przedstawia się regulacja praw socjalnych. Niektóre konstytucje zawierają szerokie omówienie praw socjalnych, np. konstytucja Włoch z 1947 r., konstytucja Francji z 1958 r. W stopniu marginalnym wypowiadają się na temat tych praw konstytucje takich krajów, jak Belgia, USA, Finlandia, Kanada, Dania, RFN. Ogólnie rzecz biorąc ustawodawcy państw zachodnich regulację praw socjalnych pozostawiają ustawom zwykłym, a więc normowaniu bardziej elastycznemu¹³.

Problematyce obowiązków obywatelskich w doktrynie i w ustawodawstwie państw zachodnich poświęca się o wiele mniej miejsca aniżeli zagadnieniom praw. Tradycyjnie uważa się, iż określenie statusu jednostki w społeczeństwie polega przede wszystkim na sformułowaniu katalogu jej praw. Pierwsze deklaracje praw obywatelskich w ogóle nie podejmowały zagadnienia obowiązków obywateli. Niewątpliwie wynikało z nich, iż każdy obywatel zobowiązany jest przestrzegać praw z uwagi na korelatywny związek uprawnień i obowiązków. *Deklaracja praw człowieka i obywatela* z 1789 r. przewidywała nadto, iż obywatel winien był być posłuszny decyzjom organów państwa, podjętym zgodnie z obowiązującymi ustawami. Niektóre konstytucje

¹¹ *Die Wandlung der Grundrechte. W: Gedanke und gestalt des demokratischen Rechtsstaates.* Wien 1965 s. 19.

¹² S. Zawadzki. *Państwo dobrobytu. Doktryna i polityka.* Warszawa 1970 s. 271.

¹³ Kędzia, jw. s. 52-53.

współczesnych państw zachodnich podkreślają również obowiązki jednostki wobec społeczeństwa, np. konstytucja RFN w art. 14 ust. 4 stwierdza: „Własność zobowiązuje. Używanie własności winno służyć zarazem dobru ogólnemu”. Takie sformułowania mogą służyć uzasadnieniu interwencjonizmu państwowego, decyzji zmierzających do ograniczenia praw obywatelskich¹⁴.

Należy wreszcie zauważyć, iż we współczesnych konstytucjach państw zachodnich występują zarówno pewne elementy koncepcji praw absolutnych, jak i relatywnych. Widoczny jest przy tym pewien wpływ katolickiej koncepcji praw osoby ludzkiej. W nauce prawa zaś w miejsce indywidualistycznej koncepcji praw człowieka coraz częściej preferowany jest umiarkowany uniwersalizm, co przejawia się w dążeniach do ustalenia relacji między wolnością i równością.

2. KONCEPCJA PRAW CZŁOWIEKA W PAŃSTWACH SOCJALISTYCZNYCH

Koncepcja praw człowieka w państwach socjalistycznych różni się znacznie od wyżej scharakteryzowanych koncepcji, jakie występują w państwach zachodnich. Odmienność jej wynika zarówno ze specyficznych założeń filozoficznych, jak i odmiennych zasad ustrojowych, politycznych i ekonomicznych państw socjalistycznych.

Historycznie biorąc koncepcja ta wiąże się z głównymi tezami filozofii marksistowskiej, a zwłaszcza z teorią walki klasowej. Klasycy marksizmu (Marks, Engels) dokonali krytyki koncepcji praw i wolności obywatelskich, jakie w pierwszej połowie XIX w. występowały w Europie Zachodniej. Z jednej strony wysoko ocenili oni samo pojawienie się idei o równym walorze ludzi i o prawach człowieka na niej opartych. Z drugiej zaś strony wskazali na niemożliwość zrealizowania tej idei w warunkach państwa respektującego podział klasowy społeczeństwa. Zasada równości i wolności — ich zdaniem — nie może być zrealizowana tak długo, dopóki społeczeństwo będzie podzielone na przeciwstawne klasy z powodu nierówności w posiadaniu dóbr materialnych. Wychodząc z założenia, iż człowiek jest nie tylko tworem przyrody i społeczeństwa, ale zarazem ich twórcą, uważali oni, iż w przyszłości zostanie zbudowany taki system społeczny, z którego zostanie wyeliminowana wszelka nierówność między ludźmi. Na tej podstawie nakreślili ogólną wizję państwa socjalistycznego, w którym nastąpi likwidacja wszelkiej nierówności między ludźmi, a następnie wizję społeczeństwa komunistycznego, w którym nastąpi „obumarcie” państwa.

Klasycy marksizmu inaczej niżeli filozofowie ze szkoły prawa natury pojmowali wolność człowieka. Wolność ta — ich zdaniem — nie polega na swobodnym korzysta-

¹⁴ Kędzia, jw. s. 53-54. Państwo współczesne większą uwagę zaczęło przywiązywać do tego, jakie powinny być świadczenia obywateli wobec państwa aniżeli świadczenia państwa wobec obywateli.

niu z indywidualnej niezależności, ale na zrozumieniu koniecznych uwarunkowań ludzkiej działalności. Wolność człowieka jest organicznie związana z równością w stosunkach międzyludzkich. Człowiek może być wolny jedynie wtedy, gdy jego współżycie z innymi układa się na zasadzie równości. Potrzeba zaś odnoszenia się człowieka jednego do drugiego, jako równego sobie, wynika ze wspólnej dla każdej istoty ludzkiej przynależności do jednego gatunku¹⁵.

Formalny kształt marksistowskiej koncepcji praw człowieka po raz pierwszy powstał w ZSRR. Główny inspirator tego państwa, W. Lenin, na pierwszy plan wysunął zasadę równości ekonomicznej i socjalnej między ludźmi, twierdząc przy tym, iż nie można jej osiągnąć bez uspołecznienia środków produkcji, czyli bez zniesienia własności prywatnej¹⁶.

Katalog praw i obowiązków obywatelskich w państwach socjalistycznych przyjął postać specjalnej instytucji prawnej, odznaczającej się dynamicznością, podlegającej ewolucji wraz z rozwojem stosunków społeczno-ekonomicznych. Już w pierwszych latach po rewolucji październikowej w ZSRR ogłoszono ideę poszanowania praw i obowiązków obywatelskich, przy czym przyznawano je tylko ludziom jednej klasy społecznej – robotnikom i chłopom.

Pierwszy katalog tych praw i obowiązków został zamieszczony w Konstytucji RFSRR uchwalonej 10 VII 1918 r. przez V Ogólnorosyjski Zjazd Rad. W rozdziale V (art. 13-23) zostały zagwarantowane ludowi pracującemu następujące prawa i wolności: wolność sumienia, słowa, zebrań, wieców, manifestacji, zrzeseń oraz prawo azylu dla emigrantów politycznych. Przyjęta została zasada równouprawnienia obywateli niezależnie od ich narodowości, rasy i wyznania. Konstytucja nakładała na wszystkich obywateli obowiązek pracy i obowiązek służby wojskowej. Ponadto zostało w niej uregulowane najważniejsze prawo polityczne – prawo wyborcze. Było ono jednak obwarowane szeregiem ograniczeń, podyktowanych względami politycznymi i klasowymi¹⁷. W latach następnych (1924-1936) instytucja praw obywatelskich została uregulowana w ramach konstytucji innych republik związkowych. Pierwsza konstytucja ZSRR uchwalona w 1924 r. nie zawierała przepisów o prawach i obowiązkach obywatelskich. Obszerny katalog tych praw został zamieszczony w drugiej konstytucji ZSRR uchwalonej 5 XII 1936 r. Konstytucja ta rozszerzała znacznie katalog praw i wolności obywateli w porównaniu z konstytucją RFSRR z 1918 r., jak również z konstytucjami państw zachodnich tego okresu. Wprowadzona została tu mianowicie nowa kategoria praw w dziedzinie socjalno-ekonomicznej (art. 118-120). Zagwarantowano również prawo do nauki, nietykalności osobistej, nietykalności mieszkania i tajemnicy korespondencji. W odróżnieniu od konstytucji państw zachodnich wprowadzony został katalog

¹⁵ F. Engels. *Anty-Dühring*. Warszawa 1949 s. 134-136; K. Marks, F. Engels. *Święta rodzina*. W: *Dzieła*. T. 2. Warszawa 1961 s. 46.

¹⁶ J. Silski. *Socjalistyczna koncepcja praw, wolności i obowiązków obywatelskich*. W: *Prawa i obowiązki obywatelskie* s. 107-119.

¹⁷ Pozbawieni zostali prawa wyborczego: osoby korzystające z cudzej pracy najemnej, osoby utrzymujące się z dochodów nie pochodzących z własnej pracy (handlarze i pośrednicy handlowi), zakonnicy i duchowni wszystkich wyznań, funkcjonariusze dawnej policji i żandarmerii, członkowie dawnego domu panującego. Por. T. Langer. *Formy państwa socjalistycznego*. Poznań 1972 s. 65-66.

obowiązków obywatelskich. Do obowiązków tych zostały zaliczone: obowiązek pracy, obowiązek przestrzegania konstytucji, obowiązek dyscypliny pracy, obowiązek strzeżenia i umacniania własności społecznej, powszechny obowiązek służby wojskowej oraz obowiązek obrony ojczyzny (art. 12, 130-133). Godne podkreślenia jest to, iż w konstytucji z 1936 r. nastąpiło zniesienie ograniczeń klasowych w zakresie prawa wyborczego oraz wypełniania powszechnego obowiązku służby wojskowej¹⁸.

Dalsza ewolucja konstrukcji praw i obowiązków obywatelskich w ZSRR nastąpiła w nowej konstytucji uchwalonej 7 X 1977 r. Dotyczy to zwłaszcza znacznie szerszego ujęcia zasady równości praw obywatelskich we wszystkich dziedzinach życia¹⁹.

Państwa socjalistyczne, jakie powstały w Europie po drugiej wojnie światowej (Polska, Czechosłowacja, Węgry, Rumunia, Bułgaria, NRD) do swoich konstytucji wprowadziły katalogi praw i obowiązków obywatelskich wzorowane na konstytucji radzieckiej z 1936 r. Rozdziały konstytucji, w których uregulowana jest ta instytucja w tytule zawierają nazwę „podstawowe prawa i obowiązki obywatelskie”. Różne są opinie wyjaśniające racje zakwalifikowania tych praw do podstawowych. Według opinii większości autorów decydujące znaczenie ma kryterium formalne, czyli zamieszczenie tych praw i obowiązków w konstytucji²⁰. Zaś według wyrazicieli drugiej opinii decydujące jest kryterium materialne. Podstawowe są więc te prawa i obowiązki obywateli, które są charakterystyczne dla stosunków społecznych, ekonomicznych i politycznych w danym okresie rozwoju państwa²¹. Natomiast kryterium formalne jest wtórne.

Porównując katalogi praw i obowiązków obywatelskich, jakie są zawarte w konstytucjach państw socjalistycznych, z katalogami tychże praw w państwach zachodnich, zauważa się zarówno cechy wspólne, jak i pewne różnice. Przede wszystkim wspólne są prawa polityczne i wolności obywatelskie, jak: prawo wyborcze, prawo zrzeszania się, prawo petycji, wolności słowa, druku, zgromadzeń, manifestacji, wolności sumienia i wyznania, nietykalności osobistej, nienaruszalności mieszkania, tajemnicy korespondencji. Różnice zaś dotyczą szerszego ujęcia w konstytucjach państw socjalistycznych katalogu praw socjalno-ekonomicznych i kulturalnych²². W konstytucjach państw zachodnich prawa te są regulowane przeważnie w ustawach zwykłych.

Nasuwa się pytanie zasadniczej wagi, czy koncepcja praw obywatelskich w państwach socjalistycznych ma charakter koncepcji praw absolutnych, czy koncepcji praw relatywnych. Otóż teoretycy prawa socjalistycznego wyraźnie odcinają się od

¹⁸ Silski, jw. s. 122-123.

¹⁹ Z. Jarosz. *Ogólne założenia nowej konstytucji ZSRR*. „Państwo i Prawo” 32:1977 z. 10 s. 3-16, zwłaszcza 13-14.

²⁰ Zwolennikami tej opinii są: A. J. Lepioszkin. *Kurs sowieckiego gosudarstwiennogo prawa*. T. 1. Moskwa 1961 s. 480-481; B. Spasow, A. Angiełow. *Gosudarstwiennoje prawo Narodnoj Republiki Bołgarii*. Moskwa 1962 s. 504-505; S. Rozmaryn. *Konstytucja jako ustawa zasadnicza PRL*. Warszawa 1967 s. 62; A. Burda. *Prawa obywatelskie w konstytucjonalizmie socjalistycznym*. W: *Studia z zakresu konstytucjonalizmu socjalistycznego*. Wrocław-Warszawa-Kraków 1969 s. 183.

²¹ Stanowisko to podzielają tacy autorzy, jak: A. Łopátka. *Pojęcie podstawowych praw i obowiązków obywateli PRL*. W: *Podstawowe prawa i obowiązki w PRL*. Warszawa 1972 s. 32; Siemiński, jw. s. 127-128.

²² Silski, jw. s. 126-127.

absolutnego pojmowania tych praw, przyjmując tym samym koncepcję praw relatywnych. Podstawę normatywną tych praw upatrują przede wszystkim w woli ustawodawcy konstytucyjnego. Przyznają jednak, iż ustawodawca ten nie może postępować całkiem dowolnie, ale powinien uwzględnić poziom rozwoju gospodarczego, kulturalnego, świadomość społeczeństwa, tradycje, zasady współżycia zawarte w dokumentach międzynarodowych²³. Podkreśla się również doniosłe znaczenie warunków umożliwiających urzeczywistnianie praw zagwarantowanych w konstytucji. Dotyczy to zwłaszcza praw socjalnych – prawa do opieki zdrowotnej, prawa do renty i emerytury.

Mając na uwadze występowanie w historii dwóch odmiennych koncepcji praw człowieka – indywidualistycznej i uniwersalistycznej – należy postawić pytanie: która z tych koncepcji znajduje zastosowanie w socjalistycznej wersji. Teoretycy prawa socjalistycznego nie dają w tej sprawie jednoznacznej odpowiedzi. Należy wszakże zauważyć, iż w socjalistycznej wersji tych praw duży nacisk kładzie się na ich związek z obowiązkami obywatelskimi. Konstytucje państw socjalistycznych nie poprzestają na wyliczeniu tylko praw obywatelskich, jak czynią to konstytucje państw demokracji zachodniej, ale podają również dokładny katalog obowiązków obywatelskich. Tego rodzaju regulacja zmierza do zniesienia sprzeczności między interesem jednostki i interesem ogółu, do wprowadzenia między nimi pewnej równowagi. Należy jednak zauważyć, iż zawsze w koncepcji socjalistycznej praw człowieka przyznaje się prymat interesom ogółu, pojmowanym w sensie interesów klasowych²⁴.

3. KONCEPCJA PRAW CZŁOWIEKA W SYSTEMIE ONZ

Przedstawione wyżej koncepcje praw człowieka dotyczyły ich proklamacji i ochrony wewnątrz poszczególnych państw. Jednakże wyłącznie wewnątrzpaństwowa ochrona praw jednostki – zwłaszcza w wypadkach ewentualnego ich naruszenia przez samo państwo – budzi pewne wątpliwości co do skuteczności. Stąd też od dawna wysuwano postulaty wprowadzenia poza i ponadpaństwowej ochrony praw człowieka²⁵. Realizacja tych postulatów w wymiarze ogólnościątowym następować jednak bardzo powoli.

Pierwsze próby wprowadzenia ochrony praw człowieka w formie umów międzynarodowych pojawiły się w traktatach pokojowych, zawieranych w XVI-XIX w. Za

²³ A. Łopatka. *Podstawowe prawa i obowiązki obywateli w PRL, w okresie budowy społeczeństwa socjalistycznego*. Warszawa 1976 s. 9.

²⁴ J. Bafia. *Umacnianie współzależności praw i obowiązków obywateli PRL*. W: *Podstawowe prawa i obowiązki obywateli PRL w okresie budowy rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego*. Warszawa 1976 s. 143-160; R. Wieruszyński. *Zasada współzależności praw i obowiązków obywatelskich w państwie socjalistycznym*. „Państwo i Prawo” 32:1977 z. 10 s. 94-104.

²⁵ J. Simonides. *Międzynarodowa ochrona praw człowieka*. Warszawa 1977 s. 11, 18, 21; Waśkiewicz, jw. s. 40-41.

pierwszą tego rodzaju umowę uważa się powszechną ochronę wolności wyznawania i praktykowania religii w „pokoju augsburskim” (1555 r.). W XIX i XX w. wysiłki zmierzające do ochrony praw człowieka w skali międzynarodowej zostały skierowane na ochronę mniejszości etnicznych²⁶, ochronę ofiar wojny, likwidację niewolnictwa i handlu niewolnikami. W tym celu podejmowano działalność w ramach Ligi Narodów. W ramach MOP (Międzynarodowej Organizacji Pracy) regulowano niektóre aspekty stosunków pracy. Ponieważ trudno było zapewnić skuteczność tej ochrony, próbowano określić warunki, w jakich dozwolona jest ingerencja w sprawy wewnętrzne innego państwa pod pretekstem ochrony praw człowieka²⁷.

Pałaca potrzeba wprowadzenia ochrony międzynarodowej zaistniała w okresie drugiej wojny światowej, gdy wewnątrzpaństwowa ochrona niemal całkowicie zawiodła. Przejawem tego było masowe łamanie praw człowieka przez państwa totalne. Wprowadzenie ochrony międzynarodowej, w ścisłym tego słowa znaczeniu, wiąże się z utworzeniem w 1945 r. Organizacji Narodów Zjednoczonych. Jednym z celów tej organizacji, jak wyraźnie zostało to podkreślone w Karcie ONZ, jest „popierać i zachęcać do poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności dla wszystkich, bez względu na rasę, płeć, język lub wyznanie”²⁸. Dla wykonania tego zadania ONZ podjęła różnorodną działalność zmierzającą do międzynarodowej ochrony praw człowieka. Na pierwszym miejscu stawia się tu działalność prawodawczą. Tą przede wszystkim działalnością zajmujemy się w niniejszym rozważaniu.

Istotną cechą międzynarodowej ochrony praw człowieka, prowadzonej przez ONZ, jest powszechność ujmowana w trzech aspektach: 1° merytorycznym – ochrona zmierza do respektowania wszystkich praw człowieka; 2° personalnym – ochrona obejmuje wszystkich ludzi; 3° terytorialnym – ochrona obejmuje obszar całej kuli ziemskiej²⁹. Dążąc do zrealizowania tego zadania ONZ powołała specjalną Komisję Praw Człowieka (1946 r.). Miała ona przygotować projekty międzynarodowych deklaracji lub konwencji praw człowieka, jak również wskazać środki mające zapewnić wprowadzenie tych praw w życie.

W dotychczasowej działalności ONZ w dziedzinie praw człowieka wystąpiły trzy grupy aktów prawnych: deklaracje, konwencje oraz zalecenia (rezolucje). Różnią się one swą mocą prawną. W zasadzie moc prawną mają konwencje. Są to umowy międzynarodowe w ścisłym tego słowa znaczeniu i jako takie należą do międzynarodowego prawa pozytywnego. Moc prawna deklaracji jest sprawą dyskusyjną. Najczęściej przyjmuje się opinię, iż nie obowiązują one na mocy prawa pozytywnego, ale ich moc wiążąca wypływa z samej natury zawartych w nich norm, a prawem pozytywnym stają się stopniowo, w miarę przyjęcia ich w odpowiednich aktach prawa pozytywnego

²⁶ A. Verdoordt. *La protection des droits de l'homme dans les etats plurilingues*. Paris-Bruxelles 1973; M. Ganji. *International Protection of Human Rights*. Geneve-Paris 1962 s. 9-44.

²⁷ Waśkiewicz, jw. s. 41-42; R. Bierzanek. *Prawa człowieka w konfliktach zbrojnych*. Warszawa 1972; S. Dąbrowa. *Ludność cywilna w konfliktach zbrojnych*. Warszawa 1974.

²⁸ Art. 1 ust. 3 Karty NZ podpisanej 26 VI 1945 r. w San Francisco (DzU 1947 nr 23 poz. 90, 92; poprawki DzU 1966 nr 7 poz. 41).

²⁹ Waśkiewicz, jw. s. 42.

międzynarodowego, lub wewnętrznego, przez państwa członkowskie ONZ³⁰. Zalecenia nie mają charakteru ściśle prawnego.

W nomenklaturze prawa międzynarodowego powszechnie używa się terminu „podstawowe prawa człowieka”. Należy jednak zauważyć, iż w nauce prawa międzynarodowego brak jest jednoznacznego ich zdefiniowania³¹. Natomiast w pracy ONZ dąży się nie do samego zdefiniowania podstawowych praw człowieka, ale do ich wyliczenia, sprecyzowania poszczególnych praw i zabezpieczenia ich realizacji³². Katalogi podstawowych praw człowieka są zawarte w różnych aktach prawa międzynarodowego. W oficjalnych publikacjach ONZ zawierających zbiory aktów dotyczących praw człowieka wymienia się akty normatywne ONZ, jak również niektórych organizacji międzynarodowych (MOP, UNESCO)³³.

Powszechnej ochronie podstawowych praw człowieka służą przede wszystkim następujące akty: a) *Powszechna deklaracja praw człowieka* uchwalona przez ONZ w 1948 r.; b) międzynarodowe paktów praw człowieka - *Międzynarodowy pakt praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych* uchwalony w 1966 r. i *Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych* również uchwalony w 1966 r. oraz *Fakultatywny protokół dołączony do „Paktu praw obywatelskich i politycznych”* z 1966 r. dający obywatelom państw, będących stronami Paktu prawo odwoływania się do Komitetu Praw Człowieka przeciw własnemu państwu, jeżeli uważa on, iż jego prawa zostały przez to państwo naruszone (art. 1-2).

Powszechna deklaracja praw człowieka została uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ jako „wspólny najwyższy cel wszystkich ludów i narodów”. Zostało w niej podkreślone, iż u podstaw jej uchwalenia leży „uznanie przyrodzonej godności, równych i niezbywalnych praw wszystkich członków wspólnoty ludzkiej”. Ma ona charakter pierwszego w dziejach ludzkości całościowego kodeksu praw człowieka. Mimo że na temat jej mocy prawnej istnieją różne opinie, nie podlega jednak dyskusji uznanie jej jako dokumentu wiążącego wszystkie społeczeństwa, a szczególnie państwa, pod względem moralnym. Określa się ją mianem „międzynarodowego moralnego kodeksu postępowania”³⁴. Poszczególne prawa wyliczone w tej deklaracji można podzielić na trzy grupy: prawa osobiste – są to prawa i wolności dotyczące życia osobistego i rodzinnego, prawa polityczne i prawa ekonomiczne, socjalne i kultural-

³⁰ Tamże s. 43; A. Michalska. *Podstawowe prawa człowieka w systemie Organizacji Narodów Zjednoczonych*. W: *Prawa i obowiązki obywatelskie w Polsce i w świecie*. Warszawa 1974 s. 395-396.

³¹ Michalska, jw. s. 396-397.

³² Obszerne omówienie dotychczasowego przebiegu prac nad ochroną praw człowieka w ramach organizacji międzynarodowych przedstawia Simonides (jw.).

³³ Por. oficjalna publikacja ONZ: *Human Rights. A Compilation of International Instruments of the United Nations*. New York 1973. W tej publikacji wydanej z racji 25-lecia proklamacji *Powszechnej deklaracji praw człowieka*, będącej zbiorem międzynarodowych aktów praw człowieka, zamieszczono 41 aktów prawnych. Zbiór dokumentów międzynarodowych dotyczących praw człowieka w tłumaczeniu na język polski podają: K. Kocot, K. Wolfke. *Wybór dokumentów do nauki prawa międzynarodowego*. Wrocław-Warszawa-Kraków 1969; Simonides, jw.

³⁴ Ganji, jw. s. 165; A. Klafkowski. *Prawo międzynarodowe publiczne*. Warszawa 1971 s. 237; C. Berezowski. *Prawo międzynarodowe publiczne*. Cz. 1. Warszawa 1969 s. 94; Simonides, jw. s. 31-34.

³⁵ Michalska, jw. s. 402-404; Simonides, jw. s. 29-31.

ne³⁵. Klasyfikacja ta nie jest jednak wyczerpująca, gdyż np. prawo do wolności sumienia i wyznania nie jest prawem wyłącznie osobistym, ponieważ jest związane z możliwością uczestniczenia w publicznych obrzędach religijnych i głoszeniem publicznym swoich przekonań w tej dziedzinie. Deklaracja podkreśla, iż każdy człowiek ma obowiązki wobec społeczeństwa, bez którego niemożliwy jest pełny rozwój jego osobowości. Zostało w niej również wskazane, iż podstawa normatywna praw człowieka jest złożona. Mianowicie: ostateczną racją tych praw jest „przyrodzona godność człowieka”; Zgromadzenie Ogólne NZ nie uchwała tych praw, ale je tylko proklamuje; państwa więc nie mogą ich bezwarunkowo ograniczać. Korzystanie z praw i wolności proklamowanych w deklaracji może bowiem podlegać „jedynie takim ograniczeniom, które są ustalone przez prawo wyłącznie w celu zapewnienia odpowiedniego uznania i poszanowania praw i wolności innych i w celu uczynienia zadość słusznym wymogom moralności, porządku publicznego i powszechnego dobrobytu demokratycznego społeczeństwa” (art. 29).

Blizszą konkretyzację podstawowych praw człowieka w prawie międzynarodowym stanowią dwa wspomniane już paktory praw człowieka z 1966 r. Sformułowanie praw politycznych i praw ekonomicznych w dwu odrębnych paktach nastąpiło w wyniku przyjęcia kompromisowego rozwiązania przez reprezentacje państw dwu przeciwstawnych bloków: państw kapitalistycznych i państw socjalistycznych. Państwa kapitalistyczne dążyły przede wszystkim do proklamowania praw politycznych, zaś państwa socjalistyczne uzależniły proklamację praw politycznych od jednoczesnego proklamowania praw ekonomicznych³⁶. Obydwa paktory we wstępach powołują się na postanowienia *Karty NZ* i *Powszechną deklarację praw człowieka*. W jednakowo brzmiących pierwszych artykułach obu paktów została proklamowana zasada samostanowienia narodów, obejmująca prawo każdego narodu do swobodnego określenia swego statusu politycznego, rozwoju ekonomicznego, socjalnego i kulturalnego oraz prawo do dysponowania bogactwami naturalnymi. Jednakowo została również sformułowana zasada równości praw, zabraniająca jakiegokolwiek dyskryminacji z powodu rasy, koloru skóry, płci, języka, wyznania, przekonań politycznych lub innych, pochodzenia narodowego lub społecznego, majątku, urodzenia lub innego położenia (art. 2 ust. 1 paktu politycznego i art. 2 ust. 2 paktu ekonomicznego).

Postanowienia obydwu paktów są kontynuacją *Powszechnej deklaracji praw człowieka*, ale jednocześnie stanowią znaczny w stosunku do niej postęp. Są one bardziej szczegółowe aniżeli odpowiednie przepisy deklaracji; w wielu miejscach wskazują również środki realizacji poszczególnych praw. Obydwa paktory mają charakter aktów prawa międzynarodowego w ścisłym tego słowa znaczeniu³⁷. Zobowiązania ogólne zawarte w obu paktach są jednak odmienne. W pakcie ekonomicznym państwa

³⁶ Simonides, jw. s. 36-43.

³⁷ *Międzynarodowy pakt praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych* wszedł w życie 3 I 1976, w wyniku spełnienia wymogu 35 ratyfikacji. Zaś *Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych* wszedł w życie 23 VI 1976 r. dzięki spełnieniu tegoż wymogu. Rada Państwa PRL ratyfikowała obydwie paktory 3 III 1977 r.: DzU 1977 nr 38 poz. 167 i 169 wraz z załącznikami. Teksty obu paktów w języku polskim zostały opublikowane w: „Chrześcijańskim w świecie” 10:1978 nr 3-4 s. 83-117.

zobowiązują się podjąć kroki indywidualnie i zbiorowo w ramach współpracy międzynarodowej i wykorzystać w pełni dostępne im środki w celu osiągnięcia stopnia w o pełnej realizacji praw uznanych w pakcie (art. 2 ust. 1). Tak więc zobowiązania te są podjęte warunkowo, czyli uzależnione od stopnia rozwoju gospodarczego. Natomiast pakt polityczny nakłada na państwa, sformułowany w sposób bezwzględny, obowiązek przestrzegania i zapewnienia wszystkim osobom, podległym ich jurysdykcji, praw zawartych w pakcie (art. 2)³⁸.

Zagadnienie zagwarantowania odpowiedniego systemu kontroli międzynarodowej, sprawowanej przez organy niezależne od państw, wzbudził wielką kontrowersję w debatach. Ostatecznie w paktach zostało ono ujęte kompromisowo. Oba paki nakładają na państwa obowiązek składania sprawozdań bądź Radzie Gospodarczo-Społecznej, bądź Komitetowi Praw Człowieka. Ponadto przepisy protokołu fakultatywnego przewidują wprowadzenie dwóch dalszych środków kontroli: skarg państw i petycji indywidualnych³⁹.

Paki te zostały uchwalone, jako powszechny katalog podstawowych praw człowieka, które powinny być zagwarantowane przez wszystkie państwa, bez względu na ich ustrój polityczny, społeczno-gospodarczy, ideologię, religię itp. Jednakże w praktyce występują znaczne różnice w interpretacji, a w konsekwencji i realizacji tych praw, mające podłoże w podziale państw na dwa różne bloki ideologiczne, polityczne i ekonomiczne.

Obok wspomnianych paktów, dotyczących ogółu praw człowieka, istnieją jeszcze międzynarodowe akty normatywne dotyczące poszczególnych praw, z których godne zasygnalizowania są zwłaszcza następujące: 1° prawo ludów i narodów do samostanowienia — *Deklaracja w sprawie przyznania niepodległości krajom i ludom kolonialnym* z 1960 r.⁴⁰; 2° prawo do życia — *Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa* z 1948 r.⁴¹, *Konwencja o nieprzedawnianiu zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości* z 1968 r.⁴², *Konwencja o zakazie zbrodni apartheidu* z 1973 r.⁴³; 3° prawo osób wymagających szczególnej opieki — *Deklaracja praw dziecka* z 1959 r.⁴⁴, *Deklaracja w sprawie krzewienia wśród młodzieży ideałów pokoju, wzajemnego szacunku i zrozumienia między narodami* z 1965 r.⁴⁵; 4° prawa kobiet — *Konwencja o politycznych prawach kobiet* z 1952 r.⁴⁶, *Deklaracja w sprawie likwidacji dyskryminacji kobiet* z 1967 r.⁴⁷; 5° prawa uchodźców — *Konwencja o statusie uchodźców* z 1951 r.⁴⁸; 6° prawo do zawarcia związku małżeńskiego i założenia rodziny — *Konwencja w sprawie zgody na zawarcie małżeństwa, najniższego wieku małżeńskiego i rejestracji małżeństw* z 1962 r.⁴⁹

³⁸ Michalska, jw. s. 408.

³⁹ Por. Simonides, jw. s. 155-170.

⁴⁰ Przekład polski: *Zbiór dokumentów* 1960 nr 11-12 s. 1892-1896.

⁴¹ DzU 1952 nr 2 poz. 9.

⁴² DzU 1970 nr 26 poz. 208.

⁴³ DzU 1976 nr 32 poz. 186.

⁴⁴ *Zbiór dokumentów* 1960 nr 3 poz. 34.

⁴⁵ DzU 1972 nr 2 poz. 9; *Zbiór dokumentów* 1965 nr 12 poz. 217.

⁴⁶ DzU 1955 nr 16 poz. 86.

⁴⁸ *Human Rights* s. 66-75.

⁴⁷ *Zbiór dokumentów* 1967 nr 12 poz. 208.

⁴⁹ Tamże s. 92-93.

Do powszechnej międzynarodowej ochrony praw człowieka należy również *Akt końcowy konferencji bezpieczeństwa i współpracy w Europie* podpisany w 1975 r. w Helsinkach⁵⁰. Istnieją jednak znaczne trudności w kontroli zobowiązań, jakie przyjęte zostały przez państwa uczestniczące w tej konferencji.

W związku z rozbieżnymi interpretacjami, a co za tym idzie i niebezpieczeństwem odmiennego stosowania tych samych przepisów prawa międzynarodowego w różnych państwach, powstała opinia, iż bardziej efektywne w dziedzinie praw człowieka byłyby konwencje regionalne. Idzie tu nie tyle o regionalizm geograficzny, co o podobieństwo systemów politycznych, ideologicznych i warunków ekonomicznych. Przejawem tego jest *Europejska konwencja praw człowieka i podstawowych wolności* z r. 1950 (weszła w życie w 1953 r.)⁵¹ oraz *Amerykańska konwencja praw człowieka* z r. 1969 (jeszcze nie weszła w życie)⁵². Szczególnie godnym podkreślenia momentem odnośnie do *Europejskiej konwencji praw człowieka* jest zagwarantowanie jednostce ludzkiej możliwości wniesienia rekursu od decyzji najwyższych organów władzy administracyjnej lub sądowej danego państwa (należącego do Rady Europejskiej) do ponadpaństwowych organów Rady Europejskiej (Europejska Komisja Praw Człowieka, Europejski Trybunał Praw Człowieka). Gwarancja ta jest wyrazem potraktowania jednostki ludzkiej, jako czynnego podmiotu prawa międzynarodowego o zasięgu regionalnym. Z drugiej strony istnieje obawa, iż tego rodzaju regionalizacja może doprowadzić do dalszej fragmentaryzacji świata, do rozproszenia wysiłków i osłabienia międzynarodowej akcji na rzecz ochrony praw człowieka. Rezultatem tego procesu byłyby różne katalogi praw człowieka, uznawane za podstawowe w różnych regionach świata, w różnych systemach politycznych.

II. KATOLICKA KONCEPCJA PRAW CZŁOWIEKA

Scharakteryzowane wyżej laickie koncepcje praw człowieka, mimo istniejących między nimi różnic, łączą dążenie do tego samego celu, tj. do ustalenia wzajemnych relacji między jednostką ludzką a społecznością państwową na zasadzie poszanowania

⁵⁰ *Wielka Karta Pokoju. Materiały Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie*. Warszawa 1975 s. 18-20.

⁵¹ Teksty źródłowe Konwencji Europejskiej Praw Człowieka publikowane są przez Radę Europejską w języku francuskim i angielskim w zbiorze: „European Convention on Human Right- Collected Texts” ukazującym się regularnie od 1965 r. Do bogatej bibliografii należą m.in.: M. Chiavario. *Le Convenzione europea dei diritti dell'uomo*. Milan 1969; J. E. S. Fewcett. *The application of the European Convention on Human Rights*. Oxford 1969; A. H. Robertson. *Human Rights in Europe*. Manchester 1963; K. Vasak. *La convention européen des Droits de l'Homme*. Paris 1964; G. L. Weil. *The European Convention on Human Rights*. Leyde 1963.

⁵² Por. Council of Europe, *American Convention on Human Rights*. Strasbourg 1969 (maszynopis); L. Pinto. *Régionalisme et universalisme dans la protection des droits de l'homme*. W: *International Protection of Human Rights*. Oslo 1968 s. 177-192.

godności człowieka i ochrony należnych mu praw. Wspomniane różnice wynikają z odmiennych założeń metajurydycznych; dotyczą one stopnia przyporządkowania jednostki ludzkiej społeczności państwowej, jak również sposobu i stopnia ochrony wszystkich, lub tylko poszczególnych, praw człowieka. Z kolei zastanowimy się nad tym, jaki jest stosunek Kościoła do problematyki praw człowieka; czy Kościół zajmuje wobec tych praw postawę pozytywną, czy negatywną; czy Kościół posiada własną koncepcję praw człowieka? Odpowiedź na powyższe pytania jest dość skomplikowana. Przede wszystkim, mając na uwadze chwilę obecną, należy stwierdzić, iż Kościół posiada własną koncepcję praw człowieka, opartą na podstawowych założeniach metajurydycznych -- głoszonych przez Kościół od początku istnienia -- ale sam proces kształtowania się tej koncepcji przebiegał dość powoli.

Katolicka koncepcja praw człowieka jest głęboko zakorzeniona w antropologii chrześcijańskiej, która wraz z filozoficzną i prawną tradycją grecko-rzymską współkształtowała kulturę europejską. Jest ona pochodną chrześcijańskiej nauki o człowieku, o jego wysokiej godności, jakiej Bóg udzielił mu w chwili stworzenia na obraz i podobieństwo swoje, a następnie przez fakt odkupienia i usynowienia go. Z faktów tych wynika z jednej strony transcendentna godność człowieka, której społeczność nie może go pozbawić, a z drugiej strony równość wszystkich ludzi w ich godności. Godność człowieka przede wszystkim tkwi w jego rozumności i wolności woli. Zgodnie z tymi atrybutami człowiek może rozwijać się poprzez osiąganie dóbr duchowych i materialnych tylko w ramach życia społecznego. Z równości między ludźmi w ich godności osobowej jednoznacznie wynika równość w życiu społecznym. Otwartość człowieka na dobra duchowe i materialne zaś sprawia, iż jest on istotą podlegającą rozwojowi zarówno w wymiarze indywidualnym jak i społecznym.

Z całokształtu toczącej się obecnie dyskusji nad problematyką praw człowieka wynika, iż ma ona charakter praktyczny, a dopiero wtórnie teoretyczny. Stąd też na stanowisko Kościoła wobec problematyki praw człowieka nie można patrzeć tylko od strony teoretycznej, ale należy spojrzeć na to, co Kościół zdołał dla dobra człowieka. Kościół prowadził bowiem swoją działalność w ciągu blisko dwu tysięcy lat, a więc o wiele wcześniej, niż powstały współczesne koncepcje praw człowieka. Przy ocenie tej działalności należy pamiętać, iż nie jest to działalność polityczna, ale ściśle religijna. Jednakże w ramach tej działalności Kościół wchodził w kontakt z ludźmi żyjącymi w różnych warunkach historycznych, ekonomicznych, politycznych i kulturalnych. Jest rzeczą charakterystyczną, iż w pełnieniu swej misji religijno-moralnej Kościół zawsze na pierwszym miejscu stawiał ewangeliczną zasadę miłości bliźniego. Wychodząc od prawdy o ojcostwie Bożym, z której wynika braterstwo między ludźmi, już w epoce niewolnictwa Kościół głosił ideał powszechnej równości wszystkich ludzi wobec Boga⁵³. Jakkolwiek zadaniem Kościoła nie było dokonywanie zmian w

⁵³ Pozytywny wkład chrześcijaństwa w kształtowaniu idei równości między ludźmi przyznaje J. Wawrzyniak w swej pracy *Równość obywateli PRL* (Warszawa 1977 s. 12-14, 33-37). Wpływ chrześcijańskiej idei równości ludzi wobec Boga na poprawę sytuacji niewolników a w dalszej konsekwencji na zniesienie niewolnictwa wskazują m.in.: D. R o p s. *L'histoire de l'Eglise du Christ*. Vol. 4. Paris 1962-65 s. 238-241; L. le F u r. *Nationalisme et internationalisme. Semaine sociale du Havre 1926. Chronique sociale de France*. Lyon 1927 s. 11; Ph. de la C h a p e l l e. *Katolicyzm a prawa człowieka*. Londyn 1973 s. 189-190.

strukturach społecznych, to jednak przez swoje prawo moralne zainicjował on ewolucję zmierzającą do polepszenia sytuacji niewolników, do ich ochrony i wyzwolenia.

Chrześcijańskie zasady zmierzające do ochrony godności człowieka przenikały w dużej mierze prawo państwowe w średniowieczu. Dało się to zauważyć zwłaszcza w takich dziedzinach, jak: ochrona własności, ochrona umów, ochrona małżeństwa, jako dobrowolnej umowy mężczyzny i kobiety, ochrona dzieci, opieka nad chorymi, starcami (szpitale). Przy tym trzeba podkreślić, iż Kościół organizował swą działalność wtedy, gdy nie było jeszcze służby zdrowia, rent i emerytur. Ogromny wkład wniósł Kościół również w rozwój szkolnictwa różnych szczebli aż do uniwersyteckiego włącznie, w kształtowanie struktury politycznej w średniowieczu (imperium chrześcijańskie) oraz w łagodzenie konfliktów zbrojnych (*treuga Dei*). Powyższe formy działalności zmierzające do ochrony człowieka w dużej mierze były regulowane przez prawo kanoniczne⁵⁴.

Do negatywnych, a może nawet tragicznych, zjawisk, jakie wystąpiły pod koniec średniowiecza i miały miejsce w późniejszym czasie, należy inkwizycja. Jakkolwiek w dużej mierze była ona organizowana przez władze państwowe, niemniej była prowadzona z pozycji obrony zarówno Kościoła, jak i państwa katolickiego.

Do paradoksalnych zjawisk należy zaliczyć obojętną, a nawet wrogą postawę Kościoła w XVII-XIX w. wobec ruchów wolnościowych i powstałych na ich tle pierwszych deklaracji praw człowieka i obywatela⁵⁵. Na przyjęcie takiej postawy przez Kościół złożyło się wiele skomplikowanych przyczyn, mających swoje podłoże zarówno pozakościelne, jak i w samym Kościele. Niewątpliwie do przyczyn pozakościelnych należało wrogie nastawienie do Kościoła kierunków filozoficznych (racjonalizm, skrajny indywidualizm), z których inspiracji powstały wolnościowe deklaracje praw człowieka. A jeszcze bardziej przyczyniły się do tego agresywne ataki na Kościół, jakie towarzyszyły ówczesnym wydarzeniom rewolucyjnym (zwłaszcza we Francji). Do przyczyn wewnątrzkościelnych zaś należy zaliczyć duch kontrreformacji, jaki dominował jeszcze wówczas w Kościele, brak otwartości ludzi Kościoła na „znaki czasu”, a nawet ich zaangażowanie w obronę dotychczasowego porządku społecznego.

⁵⁴ M. J. Imbert. *Droit canonique et droit de l'homme*. „L'Année Canonique” 15:1971 s. 381-395; A. M. Blanco. *Derechos humanos y derechos de los fieles en el ordenamiento canonico*. Pamplona 1976 s. 7-9; Ph. de la Chapelle. *La Declaration Universelle des Droits de l'homme et la catholicisme*. Paris 1967 s. 387-388.

⁵⁵ Na ewolucję, jaka w nauce Kościoła nastąpiła w stosunku do idei praw człowieka, wskazuje Papieska Komisja „Justitia et Pax” w dokumencie roboczym nr 1 *The Church and Human Rights* (Vatican City 1975 s. 10-20). Zwłaszcza znamienne jest stwierdzenie na s. 12: „As we are well aware, the Church's attitude toward human rights during the last two centuries too frequently has been characterized by hesitations, objections, reservations and, on occasion, even vehement reaction on the Catholic side to any declaration of human rights made from the standpoint of liberalism and laicism”. Por. Waśkiewicz, jw. s. 44-45.

Negatywne stanowisko papieży w stosunku do idei praw człowieka wystąpiło w takich dokumentach, jak: Pius VI. List *Quod Aliquantum* (10 III 1771); tenże. Encyklika *Adeo Nota* (23 IV 1791); Pius VII. List apostołski *Post Tum Diuturnas* (29 IV 1814); Grzegorz XVI. Encyklika *Mirari Vos* (15 VIII 1832); Pius IX. Encyklika *Nostis et Nobiscum* (8 XII 1849); tenże. Encyklika *Quanta Cura* (8 XII 1864).

Stopniowa zmiana postawy Kościoła wobec problematyki praw człowieka nastąpiła w XIX w. za pontyfikatu Leona XIII. W miejsce dotychczasowej metody czysto negatywnej – polegającej na wyliczaniu błędów i potępianiu ich – została zastosowana nowa metoda krytyczna, pozwalająca odróżnić błędy doktrynalne od koniecznych wymogów życia społecznego. Pierwszym wyrazem tej zmiany było opowiedzenie się Leona XIII za uznaniem zasady tolerancji w życiu politycznym (*Libertas* 1888) oraz praw ekonomicznych i socjalnych w dziedzinie stosunków pracy (*Rerum novarum* 1891)⁵⁶.

Dalszy rozwój nauki Kościoła w odniesieniu do problematyki praw człowieka następował w drodze eksplikacji niezmiennych zasad prawa naturalnego, jak również prawa Bożego pozytywnego, w stosunku do zmiennej rzeczywistości życia społecznego. Motywem zainteresowania się przez Kościół tą problematyką było zaangażowanie się w rozwiązywanie „kwesii społecznej” oraz obrona człowieka przed samowolą państw totalnych (powstałych w XX w.) zmierzających do całkowitego podporządkowania jednostki ludzkiej interesom państwa. Stąd też w nauce Kościoła pojawiają się coraz mocniejsze akcenty obrony godności osobowej człowieka i należnych mu praw. Prawa te były jednak wymieniane tylko przykładowo, w odniesieniu do niektórych przejawów życia⁵⁷.

Pierwszy katalog praw osoby ludzkiej w ujęciu katolickim został podany przez Piusa XII w przemówieniu wigilijnym 1942 r. Zawiera on siedem praw: prawo do życia fizycznego; prawo do życia umysłowego i moralnego; prawo do kultu religijnego; prawo do życia rodzinnego; prawo do pracy; prawo do swobodnego wyboru zawodu i powołania; prawo do użytkowania dóbr materialnych zgodnie z obowiązkami osobistymi i ograniczeniami społecznymi. Prawa te z kolei wymagają poszanowania wolności człowieka w dziedzinie wychowania, życia religijnego, życia małżeńskiego i rodzinnego, w dziedzinie pracy, życia zawodowego i własności⁵⁸.

Znaczenie pełniejszy katalog praw osoby ludzkiej przedstawił Jan XXIII w swoich encyklikach dotyczących spraw społecznych. Najpierw w encyklice *Mater et Magistra* (1961) rozwinął katolicką koncepcję praw socjalnych i ekonomicznych⁵⁹. Następnie w encyklice *Pacem in terris* (1963) przedłożył obszerny, a zarazem szczegółowo rozwinięty katalog, który można nazwać katolicką deklaracją praw człowieka. Zostały

⁵⁶ Blanco, jw. s. 9; Waśkiewicz, jw. s. 45.

⁵⁷ Pius XI w encyklice *Quadragesimo anno* z 15 V 1931 r. wskazał m.in. na słuszne prawa robotników w dziedzinie życia gospodarczego; zaś w encyklice *Mit brenner Sorge* z 14 III 1937 r. na konieczność uszanowania przez państwo praw osobowych człowieka, zagrożonych przez państwa faszystowskie. Takie stanowisko zostało wyrażone przez Piusa XII również w encyklice *Summi Pontificatus* z 20 X 1939 r. i w *Liście do Tygodnia Społecznego francuskiego* z 10 VII 1946 r. Por. Cz. Strzeszewski. *Ewolucja katolickiej nauki społecznej*. Warszawa 1978 s. 88.

⁵⁸ AAS 37:1945 s. 19 nn. Por. Strzeszewski, jw. s. 89.

⁵⁹ AAS 53:1961 s. 401-464. Problematyka praw człowieka w encyklice *Mater et Magistra* znajduje wyraz w wyraźnym podkreśleniu takich postulatów nauki społecznej Kościoła, jak: prawo pracownika do doskonalenia się osobowego dzięki pracy i poprzez pracę; prawo pracownika do udziału w zarządzie przedsiębiorstwem, prawo pracownika do udziału w zyskach i we własności przedsiębiorstwa, równość w traktowaniu ludzi pracujących w różnych sektorach gospodarki, a w szczególności rozciągnięcie ubezpieczeń społecznych na ludzi pracujących we wszystkich dziedzinach gospodarki, a w tym również na ludzi pracujących w rolnictwie. Por. Strzeszewski, jw. s. 130-133.

w nim wymienione następujące podstawowe prawa osoby ludzkiej: 1. prawo do życia i zachowania poziomu pozwalającego na zaspokojenie potrzeb godnego życia ludzkiego; 2. prawo do zaspokojenia potrzeb moralnych i kulturalnych; 3. prawo do oddawania czci Bogu, zgodnie ze słusznymi nakazami sumienia, i do wyznawania swojej religii w życiu prywatnym i publicznym; 4. prawo do wolności wyboru stanu życia i wolności życia rodzinnego; 5. prawa dotyczące życia gospodarczego; 6. prawo do wolności zgromadzeń i stowarzyszeń; 7. prawo do emigracji i imigracji; 8. prawo do udziału w życiu publicznym; 9. prawo do ochrony swych uprawnień⁶⁰. Wiele miejsca zajmują w encyklice uwagi dotyczące problematyki ochrony i realizacji tych praw w życiu wewnątrzpaństwowym i międzynarodowym. Mocno zostało podkreślone również sprzężenie praw i obowiązków człowieka.

W stanowisku Kościoła wobec problematyki praw człowieka nastąpiła więc daleko idąca ewolucja: od encykliki *Mirari vos* Grzegorza XVI określającej żądanie wolności poglądów, jako niebezpieczny błąd, poprzez encyklikę *Rerum novarum* Leona XIII, gdzie po raz pierwszy zostały uznane za słuszne prawa ekonomiczne robotników, przez ochronę praw osobowych zawartą w encyklice *Mit brennender Sorge* Piusa XI i słynne przemówienie wigilijne Piusa XII do encykliki *Pacem in terris*. W encyklice *Pacem in terris* zawarty został już katalog praw człowieka obejmujący również prawa polityczne, socjalne i kulturalne. Katalog ten jest w dużym stopniu zbliżony z katalogiem praw proklamowanym w *Powszechnej deklaracji praw człowieka*. Zawiera wyraźną aprobatę tej deklaracji, mimo pewnych zastrzeżeń⁶¹.

Dalsze rozwinięcie problematyki praw osoby ludzkiej, nazywanych wprost prawami człowieka, nastąpiło w uchwałach Soboru Watykańskiego II⁶², w deklaracjach i propozycjach Synodów Biskupów (1971 i 1974 r.)⁶³, w nauczaniu Pawła VI⁶⁴.

⁶⁰ Jan XXIII. Encyklika *Pacem in terris*. AAS 55:1963 s. 257-304. Por. Strzeszewski, jw. s. 137-139.

⁶¹ Tamże s. 139-147.

⁶² *Gaudium et spes* nr 25, 26, 27, 29, 59, 73; *Dignitatis humanae* nr 2, 3.

⁶³ Dokument II Synodu Biskupów: *Sprawiedliwość w świecie* (por. Synode des Evêques. *La justice dans le monde*. Città del Vaticano 1971; tłum. pol. „Chrześcijanin w świecie” 4:1972 nr 3 s. 104-116). Synod ten wykazał mocne zaangażowanie w sprawę realizacji praw człowieka w świecie. Wysunął w tej sprawie szereg postulatów, a m.in. uznania niezwykłych praw człowieka; a w związku z tym ratyfikacji przez wszystkie państwa *Deklaracji praw człowieka* ONZ i jej przestrzegania. III Synod Biskupów w 1974 r. w deklaracji *Prawa człowieka i pojednanie* (tekst deklaracji w tłum. polskim został opublikowany w „Chrześcijanin w świecie” 6:1974 nr 2 s. 89-92) wskazał m.in.: „Jeśli słusznym jest, że prawdy dotyczące godności człowieka i jego praw stanowią wspólne dobro wszystkich ludzi, to dla nas ich najpełniejszy wyraz znajdzie się w Ewangelii. To również z Ewangelii czerpiemy motywy najbardziej naglący do zaangażowania się w obronę poszanowania i rozwój praw człowieka”. Por. Strzeszewski, jw. s. 196-205.

⁶⁴ Encyklika *Populorum progressio*. AAS 59:1967 s. 257-299; tenże. List apostolski *Octogesima adveniens*. AAS 63:1971 s. 401-441 (tłum. na język polski wyd. ODISS Warszawa 1972) — w liście tym na uwagę zasługuje zwłaszcza postawienie wymogu współdziałania człowieka w zarządzaniu wszystkimi dziedzinami życia społecznego tak na szczeblu przedsiębiorstwa, jak na szczeblu państwowym i międzynarodowym. Tenże. *Przemówienie do Zgromadzenia Ogólnego ONZ z 4 X 1965 r.* AAS 57:1965 s. 882-884 (tłum. pol. w: „Chrześcijanin w świecie” 2:1970 nr 5 25-30).

Spośród praw osoby ludzkiej, jakie zostały uwydatnione w nauce Soboru, na centralne miejsce wysuwa się prawo do wolności religijnej oraz prawo do należytej ochrony prawnej w pozytywnym porządku społeczno państwowej wszystkich praw należnych osobie ludzkiej.

W nauce Kościoła występuje nie tylko rozwój doktrynalny wskazanego wyżej całokształtu problematyki praw człowieka, ale również zaangażowanie się Kościoła, jako takiego, oraz zachęta dla wszystkich katolików do realizacji praw człowieka w życiu społecznym, w życiu publicznym, a w tym również do współdziałania z ludźmi wyznającymi odmienne przekonania. We wspomnianej już encyklice *Pacem in terris* Jan XXIII mocno zachęca katolików do aktywnego udziału w życiu publicznym, a tym również do współdziałania z ludźmi wyznającymi odmienne przekonania światopoglądowe (m.in. z niewierzącymi) w dążeniu do wspólnego dobra doczesnego społeczności państwowych i społeczności międzynarodowej. W liście apostolskim *Octogesima adveniens* nastąpiło uznanie prawa chrześcijan, a w szczególności katolików świeckich, do rozwijania działalności politycznej oraz ich prawa do autonomii w tej dziedzinie. Oznacza to uznanie przez magisterium Kościoła pewnej dojrzałości chrześcijan świeckich do prowadzenia działalności politycznej⁶⁵.

Od prawa chrześcijan do prowadzenia działalności w dziedzinie ochrony i realizacji praw człowieka należy odróżnić oficjalną misję Kościoła, wyrażającą się w jego działalności ściśle religijno-moralnej. Aktywność Kościoła w zakresie praw człowieka, jak wskazał Paweł VI w swym orędziu z okazji 25 rocznicy uchwalenia *Powszechnej deklaracji praw człowieka*, należy do jego misji⁶⁶. Papieska Komisja „*Iustitia et Pax*” w swym dokumencie roboczym *Prawa człowieka a Kościół* wydanym w 1974 r. wyraźnie wskazała, iż rola, jaką Kościół ma pełnić w tej dziedzinie nie może być bezpośrednia, ale pośrednia. Ma ona wyrażać się w działalności duszpasterskiej – w głoszeniu praw człowieka, piętnowaniu braku ich poszanowania, wychowywaniu społeczeństwa do kultury praw człowieka⁶⁷. Jednocześnie Kościół wykazuje coraz większą aktywność w międzynarodowej współpracy na rzecz poszanowania i ochrony praw człowieka, co wyraża się m.in. w udziale Stolicy Apostolskiej, jako obserwatora, w organach ONZ i innych organizacji międzynarodowych.

Należy zwłaszcza odnotować fakt obecności delegacji Stolicy Apostolskiej na Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie i jej wkład w sformułowania *Aktu Końcowego* tej konferencji, dotyczące praw człowieka. Wiele uwagi Kościół poświęca również sprawie realizacji tych praw po konferencji, jak również praw człowieka zawartych w międzynarodowych paktach praw człowieka.

⁶⁵ B. Olivier. *Développement ou libération*. Paris 1973 s. 155; S t r z e s z e w s k i, jw. s. 191: „[...] Zostaje jednak w ten sposób przyznane ludziom świeckim prawo do działalności politycznej, jako chrześcijanom oraz prawo do autonomii w tym zakresie. Chrześcijanin zostaje w ten sposób uznany w dziedzinie politycznej za dojrzałego”. Nie jest to w istocie rzeczy „polityzacja” nauki społecznej Kościoła, ale działalność katolików, która winna kierować się wskazaniami tej nauki”.

⁶⁶ AAS 64:1972 s. 215. Tekst polski w „Chrześcijanin w świecie” 6:1974 nr 2 s. 82-85.

⁶⁷ *The Church and Human Rights*. Vatican City 1975 s. 40-61. Tekst polski dokumentu *Kościół i prawa człowieka* w: „Chrześcijanin w świecie” 9:1977 nr 2 s. 32 nn. Por. S. P a w ł a c z e k. *Prawa i obowiązki człowieka w duszpasterstwie*. „Chrześcijanin w świecie” 10:1978 nr 3-4 s. 6-76.

Z zarysowanej wyżej ewolucji katolickiej nauki społecznej na temat praw człowieka nasuwają się pewne spostrzeżenia. Przede wszystkim należy podkreślić, iż Kościół przyjmuje koncepcje absolutnych praw człowieka, pojmowanych jako prawa osoby ludzkiej mającej wartość transcendentną. Stąd też prawom tym przysługuje cecha niezbywalności i nienaruszalności. Z drugiej strony Kościół mocno podkreśla wspólnotowy wymiar praw człowieka, nierozzerwalny związek uprawnień i obowiązków, a w konsekwencji odrzuca skrajny indywidualizm. Ponadto prawa te mają historyczny i dynamiczny charakter. Dlatego mimo że w każdej epoce człowiek posiada te same prawa podstawowe, to jednak „w każdej epoce odkrywane są inne ich wymiary, a dawne problemy rozpatrywane są z innego punktu widzenia”⁶⁸.

*

W powyższym rozważaniu zostały ukazane w ogólnym zarysie główne koncepcje praw człowieka. W rozwoju tych koncepcji należy zauważyć pewne elementy wspólne, jak też różnice. Przede wszystkim wspólny jest dla nich cel – poszanowanie i ochrona praw człowieka, jego uprawnień i obowiązków, zarówno w skali wewnątrzpaństwowej jak i międzynarodowej. Dążenie do tego celu, jakie pojawiło się przed dwustu laty w Ameryce i Europie Zachodniej na tle ruchów wyzwoleniczych, stopniowo przybierało na sile i stało się dziś zjawiskiem ogólnosiwiatowym; uzyskało również niemal w pełni aprobatę ze strony Kościoła katolickiego. Różnice, jakie występują między koncepcjami praw człowieka, dotyczą zarówno odmiennych założeń teoretycznych, jak i metod ich zagwarantowania i ochrony w prawie pozytywnym, a jeszcze bardziej stopnia ich realizacji w życiu społecznym, politycznym, kulturalnym i gospodarczym. Bez przesady można powiedzieć, iż realizacja praw człowieka w większości krajów jest jeszcze kwestią raczej przyszłości aniżeli teraźniejszości. Określenie stopnia realizacji w określonych warunkach należy do socjologów. Z punktu widzenia teorii prawa natomiast należy do pozytywnych zjawisk zaliczyć dialog, jaki wokół problematyki praw człowieka jest prowadzony zarówno między państwami należącymi do odmiennych bloków politycznych, jak również między Kościołem katolickim a państwami opartymi na odmiennych założeniach ideologicznych, a w szczególności na filozofii marksistowskiej.

⁶⁸ *The Church and Human Rights* s. 70-71; J. Kondziela. *Chrześcijańskie ujęcie praw człowieka na tle dyskusji międzynarodowej*. „Chrześcijanin w świecie” 9:1977 nr 3-4 s. 57.